

**АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА**

БАБЕНКО Вікторія Вікторівна

УДК 346.93

ДОКАЗУВАННЯ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

**Спеціальність: 12.00.04 – господарське право,
господарсько-процесуальне право**

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступня
кандидата юридичних наук**

Київ – 2007

Дисертація є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільно-правових дисциплін Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
ЩЕРБИНА Валентин Степанович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, завідувач
кафедри господарського права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
ФУРСА Світлана Ярославівна,
Інститут міжнародних відносин КНУ
імені Тараса Шевченка, професор
кафедри міжнародного права

кандидат юридичних наук,
СТЕПАНОВА Тетяна Валеріївна,
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова, доцент кафедри
адміністративного та господарського права

Захист відбудеться „20” вересня 2007 року о 10.00 годині за засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.500.01 при НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України за адресою: 01042, м. Київ, вул. Раєвського, 23А.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України (01042, м. Київ, вул. Раєвського, 23А).

Автореферат розісланий „3”серпня 2007 року

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат юридичних наук**

О.В. Безух

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження в сучасний період обумовлена рядом причин. По-перше, докази завжди були й залишаються центральним правовим інститутом господарського процесу, тому в період реформування останнього зростає потреба вивчення доказів і доказування з метою вдосконалення їх правового регулювання. По-друге, переорієнтація українського господарського процесу на активність сторін на всіх стадіях господарського процесу, розвиток його змагальних начал вимагають переосмислення багатьох аспектів доказування.

Внесення змін до господарського процесуального законодавства у 2001 році є важливим кроком судово-правової реформи України. Відповідних змін зазнало й доказове право. Не дивлячись на його зовнішню консервативність, особлива увага вчених-процесуалістів до цієї проблеми обумовлена тим, що саме доказування і докази є основними джерелами отримання відомостей про обставини справи, що розглядається судом. Доказове право – це універсальна юридична конструкція, яка несе на собі основне навантаження при правозастосуванні.

Для правильного вирішення спорів, що підвідомчі господарським судам, слід проаналізувати та встановити дійсні взаємовідносини сторін по конкретній справі. З цією метою суду слід з'ясувати, чи були в дійсності допущені порушення відповідачем, які зачіпають законні інтереси позивача, і чи є у відповідача обов'язок із відновлення прав позивача. Однак, зрозуміло, що вивчення всіх обставин справи будь-якого господарського спору здійснюється судом лише шляхом вивчення доказів, які містять інформацію про факти та відомості.

У науці господарського процесуального права теорія судового доказування є мало розробленою. До цього часу немає єдиної точки зору навіть із найбільш важливих питань доказування – сутності, суб'єктів тощо. Саме цей факт і викликав необхідність комплексного дослідження дисертанткою інституту доказування в господарському процесі.

У юридичній літературі останніх років значну увагу почали приділяти проблемам судових доказів. Однак, не дивлячись на те, що з цієї проблематики були захищені дві кандидатські дисертації Степанової Т.В. “Доказування та докази в господарському процесі України” та Ніколенко Л.М. “Доказування у господарському судочинстві”, проте зберігаються певні розбіжності й нечіткість у поглядах щодо змісту поняття доказування. Більше того, необхідність подальшого дослідження обумовлена, в першу чергу, не стільки вказаними розбіжностями, скільки потребами правильного застосування правил доказування з їх категоріями: предмет доказування, суб'єкти доказування, об'єкти доказування, з урахуванням проекту нового Господарського процесуального кодексу України, який не враховувався в зазначених працях. Правильно користуватися цими категоріями без чіткого уявлення про те, що являє собою саме доказування, неможливо. Питання щодо поняття, суб'єктів, стадій доказування (видів доказової діяльності) і донині залишаються дискусійними.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Роботу виконано відповідно до академічної комплексної теми “Трансформація соціальної політики як фактор розвитку громадянського суспільства”, а також

відповідно до науково-дослідних тем кафедри цивільно-правових дисциплін “Правові проблеми соціально захисту громадян в Україні” та “Цивільно-правові аспекти соціальної політики як фактор розвитку громадянського суспільства”, Головних напрямів наукових досліджень Академії праці та соціальних відносин на 2001 - 2006 рр.

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Академії праці і соціальних відносин (Протокол № 5 від 10.02.2000 року).

Мета й задачі дослідження. Метою цього дисертаційного дослідження є з’ясування правової природи судового доказування, визначення поняття та предмету доказування в господарському процесі, поняття та правового становища суб’єктів доказування в господарському процесі та особливостей використання доказів у господарському процесі.

Відповідно до цієї мети у процесі дослідження були поставлені й вирішені наступні задачі:

- визначення правової природи, поняття та сутності інституту доказування;
- визначення і обґрунтування предмету доказування в господарському процесі;
- дослідження ролі, місця, функцій і правового становища суб’єктів доказування в господарському процесі;
- з’ясування питання розподілу обов’язків по доказуванню в господарському процесі;
- визначення ролі господарського суду в процесі доказування;
- характеристика засобів доказування у господарському процесі та проблеми їх застосування;
- визначення та дослідження принципів доказування в господарському процесі.

Об’єктом дослідження є відносини, що виникають у процесі доказування в господарському суді із застосування відповідних засобів доказування.

Предметом дослідження є особливості доказування в господарському процесі.

Методами дослідження є загальнонаукові й спеціальні методи. У процесі дослідження використовувалися наступні методи наукового пізнання: історичний, діалектичний, порівняльно-правовий, логічний, формально-логічний та метод аналізу.

Так, діалектичний та історичний методи використані в роботі для дослідження розвитку та становлення доказового права. Через призму порівняльно-правового та логічного методів аналізуються наукові позиції і погляди українських та зарубіжних учених щодо доказування, доказів у господарському процесі та регулювання відносин, пов’язаних із процесом доказування. Шляхом застосування формально-логічного методу і методу аналізу досліджений сучасний стан законодавства про доказування у господарському процесі та внесені відповідні пропозиції щодо його удосконалення.

У дисертації проведено аналіз законодавства України та практики господарських судів з вирішення спорів. У плані порівняльного дослідження здійснюється аналіз проекту нового Господарського процесуального кодексу

України та чинного арбітражного процесуального законодавства Російської Федерації, інших країн.

Коло джерел дослідження складають роботи вітчизняних та зарубіжних авторів із питань загальної теорії держави та права, цивільного права та процесу, господарського права та процесу.

Теоретичну основу дисертації складають праці відомих учених: Т.Є.Абової, Д.Б.Абушенко, А.Т.Боннера, С.В.Боботова, К.В.Васьковського, А.Х.Гольмстена, А.Г.Коваленко, А.С.Козлова, С.В.Курильова, І.Г.Медведева, М.М.Михеєнко, В.В.Молдована, В.В.Молчанова, Л.М.Ніколенко, Д.М.Притики, Л.К.Радзівської, І.В.Решетнікової, М.В.Руденко, В.Є.Рязановського, Т.В.Степанової, В.В.Сухонос, М.К.Треушнікова, В.Д.Чернадчука, В.Шерстюка, М.Ю.Шевелева, В.С.Щербини, В.В.Яркова, К.С.Юдельсона та інших.

Наукова новизна одержаних результатів Наукова новизна дисертації обумовлена комплексним дослідженням питань доказування та доказів у сучасний період та відповідного законодавства, включаючи порівняльний та історичний аналіз норм, що регулюють доказування в господарському процесі, а також виявлення найбільш важливих із теоретичної та практичної точок зору правових проблем у цій сфері та шляхів і способів їх розв'язання.

Аналіз чинного законодавства України, спеціальної літератури з питань дослідження та діяльності господарських судів України в сучасних умовах надав можливість сформулювати положення, які містять наукову новизну, та пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України. Найважливішими з них є наступні:

Вперше:

- виявлено основні елементи доказування в господарському процесі: твердження сторін, заінтересованих осіб про факти, з якими пов'язується наявність чи відсутність суб'єктивних прав; вказівка заінтересованих осіб на докази; подання та збирання доказів; дослідження і оцінка доказів;

- визначено поняття доказування в господарському процесі як логіко-практичної діяльності господарського суду та інших осіб, які беруть участь у процесі, щодо встановлення наявності чи відсутності фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи за допомогою визначених законодавством засобів;

- визначено поняття судової експертизи в господарському процесі як дослідження у встановленому законом порядку за допомогою спеціальних знань матеріальних об'єктів, процесів і явищ із метою отримання фактичних даних про наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги й заперечення сторін, а також інших обставин, які сприяють правильному вирішенню господарського спору.

- визначено основні періоди становлення та розвитку доказового права, а саме: формування доказового права в нормах звичаєвого права, доказового права змагального типу періоду монархії, доказового права слідчого типу періоду абсолютної монархії, доказового права змагального типу Російської імперії,

доказового права слідчого типу радянського періоду та доказового права змагального періоду незалежної України;

Удосконалено:

- поняття предмету доказування в господарському процесі як сукупності юридичних фактів, що мають матеріально-правове значення, встановлення яких необхідне для винесення законного та обґрунтованого рішення по справі;

- визначення поняття доказування як діяльності суду та інших учасників процесу з надання і дослідження доказів як шуканих фактів, що призначена для встановлення істини і здійснюється відповідно до встановлених законодавством правил;

- визначення поняття доказів у господарському процесі як відомостей про факти, за допомогою яких підтверджується наявність чи відсутність обставин, на які посилаються сторони як на підставу своїх вимог і заперечень, що мають значення для правильного вирішення справи за допомогою передбачених законом засобів доказування;

- з'ясування поняття, значення та особливостей використання судової експертизи в господарському процесі.

Дістали подальший розвиток:

- визначення поняття засобів доказування в господарському процесі як передбачених господарським процесуальним законодавством способів отримання відомостей, що підтверджують або заперечують існування фактів, що мають суттєве значення для вирішення конкретного спору;

- визначення кола суб'єктів доказування в господарському процесі та обґрунтування необхідності більш повного та чіткого визначення їх правового становища в процесі доказування по справі;

- з'ясування правової природи обов'язків по доказуванню і правил їх розподілу, що пояснюється такими принципами господарського судочинства як змагальність та об'єктивна істина;

- визначення ролі господарського суду в процесі доказування по справі, що впливає з організаційних та розпорядчих повноважень, якими наділений господарський суд;

- виявлення особливостей використання електронних документів, як доказів у господарському процесі, та формування пропозицій щодо необхідності внесення до законодавства нового виду доказів "інформаційно-обчислювальні";

- визначення кола та з'ясування змісту принципів доказування в господарському процесі.

На підставі цих висновків пропонуються відповідні зміни до законодавства України. Аргументація щодо необхідності запропонованих змін до законодавства, а також зміст пропозицій наводяться в дисертаційній роботі.

Практичне значення одержаних результатів Практична значимість дисертаційного дослідження полягає в тому, що теоретичні положення, сформульовані на підставі дослідження, та практичні рекомендації можуть сприяти вдосконаленню українського законодавства у сфері доказування. Результати досліджень можуть знайти свою реалізацію в подальшому розвитку чинного

господарського процесуального законодавства України, а також у практиці вирішення спорів господарськими судами України.

Конкретні наукові висновки та пропозиції щодо вдосконалення законодавства можуть також використовуватися в учбовому процесі при підготовці спеціалістів у галузі господарського права та господарського процесуального права. Положення дисертації можуть бути використані при підготовці підручників та методичних посібників із курсів “Господарське процесуальне право” та “Цивільне процесуальне право” для студентів юридичних вузів, а також враховані при написанні наукових студентських робіт із даної теми. Окремі положення, сформульовані у дисертаційному дослідженні, носять дискусійний характер і можуть слугувати базою для подальшого наукового дослідження проблем доказування в господарському процесі.

Матеріали дослідження дають комплексну уяву про правове регулювання доказування та доказів у господарському процесі нормами чинного законодавства України, про практику вирішення господарськими судами спорів, а також перспективи розвитку законодавства, про діяльність у сфері доказування.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною науковою роботою.

Здобувачем на підставі чинного законодавства України розроблені визначення таких понять: “доказування в господарському процесі”, “предмет доказування в господарському процесі”, “засоби доказування в господарському процесі”, “судова експертиза в господарському процесі” тощо, а також на підставі існуючих у законодавстві визначень доопрацьовані поняття “докази в господарському процесі”, “письмові докази”.

Автором проведена систематизація чинного законодавства України щодо доказування в господарському процесі, виявлені колізії та прогалини цього законодавства й запропоновані реальні способи їх подолання. Положення, що сформульовані в дисертації, мають практичне значення, оскільки підставою для них є досвід здобувача, набутий під час проведення лекційних та практичних занять з курсу “Господарське процесуальне право” в Академії праці та соціальних відносин, а також під час роботи керівником корпоративного відділу Товариства з обмеженою відповідальністю “І Ел СІ Груп”.

Автор формулює теоретичні положення, а також дає конкретні рекомендації щодо удосконалення чинного законодавства України про доказування та докази. Деякі з них висвітлені вперше, а вирішення окремих спірних питань отримало додаткове обґрунтування.

Апробація результатів дисертації. Дисертація обговорена на кафедрі цивільно-правових дисциплін Академії праці і соціальних відносин 29 березня 2007 року. Теоретичні й практичні положення роботи доповідалися і обговорювалися на Міжнародній науковій конференції, присвяченій 175-річчю А.Андрузького “Україна – шляхами віків” (м. Київ, 2002 рік), на науково-практичній конференції “Економічні та соціально-правові аспекти розбудови громадянського суспільства” (м. Київ, 2002 рік), а також викладено у трьох публікаціях у фахових виданнях.

Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, які охоплюють дев'ять підрозділів,

висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 210 сторінок, з яких 15 сторінок займає список використаних джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження; ступінь наукової розробки проблем дослідження; визначаються предмет, об'єкт, основна мета та завдання дослідження, його методологічна та теоретична основи; обґрунтовується теоретичне та практичне значення роботи; формулюється наукова новизна та особистий внесок дисертантки.

У **першому розділі „Теоретичні основи доказування в господарському процесі”**, що включає три підрозділи, досліджуються питання історичного розвитку доказування, визначається його поняття та правова природа, розглядаються питання поняття та змісту доказування в господарському процесі, визначається предмет доказування в господарському процесі.

У першому підрозділі „Історія та поняття доказування” проводиться історичний аналіз розвитку доказового права та визначаються основні періоди його розвитку, а саме:

1. Етап формування доказового права в нормах звичаєвого права.
2. Доказове право змагального типу періоду монархії (XV - початок XVII століття).
3. Доказове право слідчого типу періоду абсолютної монархії (XVII століття – 1864 рік).
4. Доказове право змагального типу Російської імперії (1864 - 1917 роки).
5. Доказове право слідчого типу радянського періоду (1923 - 1990 роки).
6. Доказове право змагального типу незалежної України.

Дисертанткою наголошується, що поняття “доказування” є відмінним від категорії логічного доказування, спеціальним процесуальним поняттям, необхідність якого обумовлюється існуючими в процесуальному праві категоріями предмету, суб'єктів і обов'язку доказування. Ними, а не поняттям логічного доказування, обумовлюється і зміст доказування.

На підставі проведеного аналізу поняття „доказування” автором дається визначення доказування як *діяльності суду та інших учасників процесу з надання і дослідження доказів як шуканих фактів, що призначена для встановлення істини і здійснюється відповідно до встановлених законодавством правил.*

У другому підрозділі „Поняття та зміст доказування в господарському процесі” визначається, що доказування – це складний процес, який охоплює розумову та процесуальну діяльність його суб'єктів по доведенню будь-якого положення і виведенню нового знання на підставі дослідженого. Автором визначається, що процес доказування здійснюється у суворій послідовності і складається з відповідних етапів, які в теорії доказування прийнято називати елементами доказування. Різноманітні процесуальні дії, які здійснюються судом, сторонами, третіми особами та іншими учасниками господарського процесу, пов'язані з доказуванням, об'єднуються у взаємопов'язані елементи, які і створюють етапи переходу від можливих суджень до достовірних.

Судове доказування починається із твердження сторін, заінтересованих осіб про факти, з якими пов'язується наявність чи відсутність суб'єктивних прав. На цьому етапі доказування знання про факти зі сторони господарського суду мають форму тільки можливих суджень.

Другим елементом доказування виступає вказівка заінтересованих осіб на докази. Вказівкою на докази називається повідомлення осіб, що беруть участь у справі відносно наявності засобів доказування, які, на їх думку, необхідно додати до справи для їх дослідження і оцінки.

Третім елементом доказування в господарському процесі виступає процедура подання та збирання доказів. Подання доказів, як процесуальна дія, складається з фактичної передачі їх в розпорядження суду.

Четвертим елементом доказування в господарському процесі є дослідження і оцінка доказів. Дослідженням є безпосереднє сприйняття, вивчення суддею інформації про факти, які добуваються із передбачених законом засобів доказування.

Оцінка доказів пронизує всі інші етапи доказування і в той же час завершує їх. Результати оцінки доказів відображаються безпосередньо в мотивувальній частині рішення господарського суду.

Таким чином, в господарському процесі органічно поєднуються два види діяльності суду – розумова (логічна) і практична. Розумова (логічна) сторона доказування підпорядковується законам логічного мислення, практична (процесуальна) діяльність підпорядковується чинним нормативним актам і ґрунтується на них.

На підставі аналізу відповідних положень автором робиться висновок, що *доказуванням у господарському процесі є діяльність господарського суду та осіб, що беруть участь у справі, спрямована на встановлення за допомогою судових доказів достовірності фактів, від яких залежить вирішення спору між сторонами по суті, тобто фактів, що складають предмет доказування.*

Воно повинно включати в себе такі дії, як:

1. визначення кола фактів, що підлягають включенню до предмету доказування;
2. виявлення та збирання доказів, необхідних для встановлення достовірності фактів, що входять до предмету доказування;
3. дослідження та оцінка доказів.

Дисертантка вважає за необхідне дати наступне визначення: *доказування в господарському процесі – це логіко-практична діяльність суду та осіб, що беруть участь у процесі, по встановленню наявності чи відсутності фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи за допомогою визначених законодавством засобів.*

У третьому підрозділі „Предмет доказування в господарському процесі” увагу приділено дослідженню питання фактів, що складають предмет доказування в господарському процесі, за результатами якого запропоновано поділити їх на 3 види:

1. Юридичні факти матеріально-правового характеру.
2. Доказові факти.
3. Факти, які мають виключно процесуальне значення.

Аналізуючи зазначені положення, дисертантка пропонує визначати поняття „предмет доказування в господарському процесі” як всю сукупність юридичних фактів, що мають матеріально-правове значення, встановлення яких необхідне для винесення законного та обґрунтованого рішення у справі.

Дисертанткою обґрунтовується необхідність доповнення ч. 2 ст.32 Господарського процесуального кодексу України нормою такого змісту: *“Засобами доказування в господарському процесі є передбачені законодавством способи отримання відомостей, які підтверджують або заперечують існування фактів, що мають суттєве значення для вирішення справи”*.

У другому розділі „Суб’єкти доказування в господарському процесі”, що складається з трьох підрозділів, досліджуються питання суб’єктного складу доказування в господарському процесі, аналізується правове становище господарського суду, як суб’єкта доказування, та інших учасників господарського процесу.

У першому підрозділі „Поняття та види суб’єктів доказування” дисертанткою визначається коло суб’єктів доказування в господарському процесі. Автор акцентує увагу на тому, що питання про обов’язок доказування – це питання про те, хто і які факти, що входять до предмету доказування, повинен доказувати. Але перш ніж вирішити проблему розподілу обов’язків по доказуванню, необхідно з’ясувати юридичну природу самого обов’язку доказування, питання, яке до цих пір залишається спірним у юридичній літературі.

Правом доказування є можливість надання доказів, взяття участі у їх дослідженні, оцінці, яка гарантується сукупністю процесуальних норм і реалізується самими заінтересованими особами особисто або за допомогою суду відповідно до своїх процесуальних інтересів. Обов’язком доказування, на відміну від права, є необхідність здійснення комплексу дій по доказуванню, яка визначається не вибором чи розсудом суб’єкта доказування, а загрозою настання несприятливих наслідків у випадку їх невиконання або іншими засобами впливу: відмовою суду визнати істинним факт, який стверджується стороною, у випадку невиконання обов’язку по його доказуванню, скасуванням рішення суду першої інстанції у випадку невикористання судом усіх можливостей по доказуванню.

Виходячи з аналізу поняття обов’язку доказування та розподілу його між учасниками господарського процесу та питання принципів, які забезпечують виконання цього обов’язку, можна визначити, що суб’єктами доказування в господарському процесі виступають як господарський суд, так й інші учасники процесу: сторони (позивач, відповідач), треті особи (із самостійними вимогами на предмет спору й без самостійних вимог на предмет спору), прокурор, інші особи, які беруть участь у процесі, у випадках, передбачених ГПК України.

Дисертанткою наголошується, що правова природа обов’язків по доказуванню і правил їх розподілу пояснюється такими принципами господарського судочинства як змагальність та об’єктивна істина. Головною ідеєю принципу змагальності є паритетне покладання тягара доказування на осіб, які беруть участь у справі і, відповідно зниження активності суду. В силу принципу змагальності обов’язок доказування позовних вимог покладається на позивача, а заперечень – на

відповідача, вольова діяльність яких складає основу всієї процесуальної діяльності по доказуванню.

Принцип об'єктивної істини вимагає розгляду справи в господарському суді у порядку, який забезпечує всебічне, об'єктивне і повне з'ясування прав і обов'язків сторін, всіх обставин справи і причин виникнення спору, і зобов'язує господарський суд вжити всіх передбачених законом заходів для з'ясування дійсних обставин справи і винесення правильного і обґрунтованого рішення.

Отже, принцип об'єктивної істини має важливе значення в господарському процесі. На думку дисертантки, в господарському процесуальному законодавстві необхідно закріпити цей принцип. В зв'язку з цим, пропонується розділ I ГПК України доповнити статтею 4⁸ такого змісту:

Стаття 4⁸ *Об'єктивна істина*

“Господарський суд зобов'язаний вживати всі передбачені законом заходи для встановлення дійсних прав і взаємовідносин сторін, фактів, необхідних для правильного розгляду і вирішення справи, а також для винесення обґрунтованих і мотивованих рішень”

У другому підрозділі “Господарський суд як суб'єкт доказування в господарському процесі” аналізується правове становище господарського суду, як органу правосуддя, в процесі доказування. В роботі наголошується, що господарський суд, як орган правосуддя, займає владне становище. Саме тому він має право вимагати, пропонувати, зобов'язувати учасників господарського процесу надати докази, які необхідні для правильного вирішення спору. Обов'язки по доказуванню розподіляються між сторонами на підставі загального правила ст.33 ГПК України: “кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень”.

Дисертанткою пропонується поділ повноважень господарського суду в процесі доказування на *організаційні* та *розпорядчі*.

Організаційні передбачають участь господарського суду у встановленні фактичних обставин справи і можливість безпосереднього впливу на діяльність осіб, які беруть участь у справі, по доказуванню.

Розпорядчі передбачають такі повноваження, реалізація яких створює необхідні умови (передумови) для здійснення особами, які беруть участь у справі, доказової діяльності за конкретною справою у відповідності з процесуальними принципами.

В роботі аналізується таке важливе питання сучасного доказового права як можливість наділення суду правом зі своєї ініціативи збирати докази по справі. На підставі аналізу чинного законодавства та спеціальної літератури з цього питання автором робиться висновок, що більш реалістичний підхід, який відповідає закону і практиці здійснення правосуддя, існує в іноземних державах, де судочинство здійснюється на підставі принципу змагальності і складається з того, що обов'язок по доказуванню фактичних обставин справи покладається на сторони, але це не виключає права суддів за власною ініціативою здійснювати будь-які дії, які направлені на встановлення істини по справі (викликати за власною ініціативою свідків, призначати експертизу тощо).

Отже, в роботі визначається, що господарський суд бере участь у встановленні фактичних обставин справи і має можливість безпосередньо впливати на діяльність осіб, які беруть участь у справі по доказуванню. Тобто, господарський суд є суб'єктом доказування і пізнає обставини та докази на всіх стадіях руху справи за допомогою участі у формуванні предмету доказування по справі, в дослідженні і оцінці доказів по справі, а у виняткових випадках - у збиранні доказів по справі.

У третьому підрозділі „Учасники господарського процесу як суб'єкти доказування” зазначається, що відповідно до положень Глави 4 ГПК України суб'єктами доказування в господарському процесі, окрім господарського суду, є особи, які беруть участь у справі. Автором наголошується, що мета, яка стоїть перед особами, що беруть участь у справі, є принципово іншою порівняно з метою, яка стоїть перед господарським судом. Заінтересованість таких осіб полягає в необхідності переконати суд в тому, що підстави вимог і заперечень є законними і обґрунтованими. Це впливає зі змісту їх процесуальних прав і обов'язків у сфері доказування.

В роботі зазначається, що для господарського процесуального права обов'язок доказування розуміється специфічно. Стимулом, який збуджує сторони до активної процесуальної діяльності по доказуванню, як правило, виступає інтерес в отриманні сприятливого для заінтересованої особи рішення. Нерідко суд вимушений розглядати справу за наявними у справі доказами, оскільки учасник процесу не надає докази на вимогу суду. Це тягне за собою іноді не зовсім повний та об'єктивний розгляд справи та винесення не достатньо обґрунтованого рішення. Таке рішення, як правило, змінюється або скасовується судом апеляційної чи касаційної інстанції.

На думку дисертантки ГПК повинен містити норму, яка б передбачала наявність санкцій за невиконання сторонами й іншими учасниками процесу обов'язків по доказуванню.

Також дисертанткою наголошується, що обов'язок надання доказів, як процесуальний обов'язок, відноситься не тільки до сторін, але й до інших суб'єктів доказування.

Автором зазначається, що правовий статус третіх осіб в господарському процесі визначено відсильною нормою. Так, ч. 3 ст. 26 ГПК України передбачає, що треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, користуються всіма правами й несуть усі обов'язки позивача. Тобто, треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, мають права, що є спільними для обох сторін, і позбавлені прав, якими наділені лише позивач або лише відповідач. Це пояснюється тим, що треті особи, з одного боку, не висувають жодних вимог, а з іншого – і від них самих ніхто нічого не вимагає. Єдиний їх інтерес у процесі полягає в тому, щоб у судовому рішенні факти справи були відображені вигідно для них.

Участь прокурора в господарському процесі є правовою гарантією захисту прав і законних інтересів учасників процесуальних відносин.

В роботі зазначається, що з пояснень осіб, які беруть участь у справі, розпочинається процес встановлення судової істини по справі. При цьому у поясненнях осіб, які беруть участь у справі, необхідно виділяти вимоги розпорядчого характеру (викладення позовних вимог, зміна позову тощо) і повідомлення відомостей про факти. Відомості про факти, які надані особами, що беруть участь по

справі, будуть вважатися доказами по справі. Також дисертанткою наголошується, що судовий акт не можна вважати обґрунтованим, якщо він винесений із посиланням тільки на пояснення осіб, що беруть участь у справі, які ретельно не проаналізовані й не підкріплені іншими доказами. Проте осіб, які беруть участь у справі, цілком можна вважати суб'єктами доказування в господарському процесі.

Оскільки господарський процес характеризується багатосуб'єктністю, автором пропонується вирішити в законодавстві України питання процесуальної співучасті. В зв'язку з цим пропонується ст.23 ГПК викласти в такій редакції: *“процесуальна співучасть в господарському процесі допускається у випадку пред'явлення позову одночасно декількома позивачами та/ або декількома відповідачами, якщо предметом спору виступають їх однорідні права та обов'язки, які мають загальні фактичні і правові підстави”*.

В роботі зазначається, що ГПК України не містить також визначення поняття процесуальної правоздатності і процесуальної дієздатності, від яких безпосередньо залежить можливість скористатися правом на захист у судовому порядку. На думку дисертантки, ГПК повинен містити норму, яка б передбачала вимоги щодо процесуальної право- і дієздатності сторін, третіх осіб та інших осіб, які беруть участь у справі.

У третьому розділі „Докази як об'єкти доказування в господарському процесі”, що складається з трьох підрозділів, досліджуються питання поняття доказів в господарському процесі, проводиться їх класифікація і аналіз та визначаються принципи, на підставі яких здійснюється доказування в господарському процесі.

У першому підрозділі „Поняття та класифікація доказів в господарському процесі” зазначається, що основною ознакою судового доказу є те, що судові докази являють собою *фактичні дані*.

По-друге, істотною ознакою судових доказів є те, що ними визнаються не будь-які фактичні дані, а лише ті, за допомогою яких встановлюються обставини, що мають значення для правильного вирішення спору (наявність чи відсутність правовідносин між сторонами, протиправна поведінка, вина тощо). В зв'язку з цим для прийняття факту як судового доказу необхідна наявність в ньому такої ознаки як належність. Під належністю факту розуміється зв'язок з обставинами справи, яка розглядається, в силу чого цей зв'язок, відтворюючи факти, може виступати засобом їх встановлення.

Нарешті, третьою істотною ознакою судових доказів є те, що за допомогою них встановлюють або спростовують факти лише в передбаченому законом порядку. Такий порядок встановлений і господарським процесуальним законодавством. Так, згідно зі ст.32 ГПК будь-які фактичні дані можуть встановлюватися такими засобами: письмовими і речовими доказами, висновками судових експертів; поясненнями представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі. В силу цієї норми доказами не можуть виступати фактичні дані, які отримані за допомогою чуток, поговорів або будь-яким іншим незаконним шляхом. Крім того, відповідно до ст.66 проекту нового ГПК до числа засобів доказування відносять аудіо – і відеозапис, інші документи і матеріали.

На підставі аналізу чинного законодавства та спеціальної літератури автором пропонується наступне визначення поняття доказів в господарському процесі: *докази*

у господарському процесі - це відомості про факти, за допомогою яких підтверджується наявність чи відсутність обставин, на які посилаються сторони як на підставу своїх вимог і заперечень, що мають значення для правильного вирішення спору за допомогою передбачених законом засобів доказування.

Судові докази, які використовуються в процесі доказування при розгляді справи в порядку господарського судочинства, можуть бути класифіковані за рядом ознак, що дає можливість вивчити їх види, виявити як відмінність, так і тотожність між ними:

за характером зв'язку змісту доказу з фактом, що встановлюється, докази в господарському процесі поділяються на *прямі* та *непрямі*;

за процесом формування відомостей про факти докази в господарському процесі поділяються на *первинні* та *похідні*;

за джерелом походження докази в господарському процесі поділяються на *особисті* та *речові*.

Дисертанткою пропонується також поділ доказів в господарському процесі на:

матеріальні – тобто такі докази, які стосуються безпосередньо суті спору. Ними можуть бути різноманітні договори, акти, протоколи, розрахункові документи тощо, тобто всі ті документи, які підтверджують наявність чи відсутність обставин, на які посилаються сторони як на підставу своїх вимог і заперечень;

процесуальні – докази, які стосуються підтвердження виникнення певних процесуальних дій в господарському процесі. Наприклад, такими доказами можуть виступати відповідні ухвали і накази суду, клопотання і заяви сторін та інших учасників процесу, висновки експертів тощо. Тобто це такі докази, які безпосередньо пов'язані із процесом розгляду справи в господарському суді.

У зв'язку з вищезазначеним поділом автором пропонується розділ V Господарського процесуального кодексу України доповнити статтею наступного змісту:

Види доказів в господарському процесі

“Докази в господарському процесі поділяються на матеріальні та процесуальні.

Матеріальними є докази, які стосуються безпосередньо предмету спору і подаються сторонами як під час подання позовної заяви, так і в процесі розгляду справи по суті у порядку, встановленому законодавством.

Процесуальними доказами в господарському процесі є докази, які підтверджують вчинення певних процесуальних дій господарським судом та іншими учасниками процесу у зв'язку із розглядом та вирішенням господарської справи”

У другому підрозділі „Засоби доказування в господарському процесі” досліджуються засоби доказування в господарському процесі, наводиться їх характеристика та проводиться їх класифікація.

Автором визначається, що письмові докази в господарському процесі можна класифікувати за наступними критеріями: за суб'єктом походження; за характером внутрішнього змісту; за формою; за процесом формування.

За суб'єктом, від якого виходять письмові докази, їх поділяють на *офіційні* та *приватні* письмові докази.

За характером змісту письмові докази поділяють на: *розпорядчі і довідково-інформаційні*.

За формою письмові докази класифікуються на такі групи:

а/ документи простої письмової форми (наприклад, договір дарування майна);

б/ письмові докази обов'язкової форми і змісту (комерційний акт, акт про реєстрацію суб'єкта);

в/ нотаріально посвідчені договори без їх послідувочої реєстрації;

г/ письмові договори, які вимагають обов'язкової державної реєстрації.

За процесом (способом) формування письмові докази можуть бути у *оригіналі і у вигляді копії*.

На підставі аналізу чинного законодавства, судової практики та джерел спеціальної літератури автором пропонується наступне визначення письмових доказів: *письмові докази – це матеріальні об'єкти, що походять від юридичних або фізичних осіб, в яких вони у вигляді письмового тексту, звукозапису, зображення або іншого технічного засобу засвідчують або переказують обставини (факти), що мають значення для правильного вирішення справи, за наявності у суду можливості перевірити достовірність відомостей, що зафіксовані на матеріальних носіях*.

Дисертанткою пропонується закріпити цю дефініцію у ст.36 ГПК України, а також змінити зміст цієї статті виклавши її далі в такій редакції:

“Документи, отримані за допомогою факсимільного відтворення підпису, засобів механічного або іншого копіювання, електронно-числового підпису або іншого аналога власноручного підпису допускаються у випадках, встановлених законом або договором.

Документи, що подаються до господарського суду як письмові докази, повинні відповідати вимогам законодавства, що встановлені для даного виду документа.

Письмові докази подаються до господарського суду в оригіналі або в належним чином засвідченій копії. Якщо для вирішення спору має значення лише частина документа, подається засвідчений витяг з нього.

Оригінали документів подаються, коли обставини справи відповідно до законодавства мають бути засвідчені тільки такими документами, а також в інших випадках на вимогу господарського суду”.

Автором детально досліджується значення судової експертизи, визначаються основні її ознаки і на підставі цього формується її визначення. На підставі аналізу чинного законодавства України, наукової літератури і з огляду на відсутність в законодавстві поняття експертизи в господарському процесі дисертанткою пропонується визначення *експертизи в господарському процесі як дослідження у встановленому законом порядку за допомогою спеціальних знань матеріальних об'єктів, процесів і явищ з метою отримання фактичних даних про наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, а також інших обставин, які сприяють правильному вирішенню господарського спору*.

Автором детально досліджуються також всі умови використання в господарському процесі речових доказів та інших доказів, в тому числі електронних документів та вносяться відповідні пропозиції щодо вдосконалення законодавства з цих питань.

У третьому підрозділі „Належність та допустимість доказів як умови процесу доказування” досліджуються такі важливі принципи доказування в господарському процесі як: належність та допустимість доказів, а також присвячується увага оцінці доказів в господарському процесі.

Так, автором визначається, що належними є надані докази, які здатні підтвердити чи спростувати: 1. факти предмету доказування; 2. доказові факти; 3. факти, що дають підстави для винесення окремої ухвали по справі, які є супутніми фактам предмету доказування і доказовим фактам; 4. факти, які впливають на зупинення, припинення справи і залишення заяви без розгляду.

Норми матеріального і процесуального права не містять рекомендацій, які стосуються належності доказів за конкретними справами. Закон не в змозі передбачити, в якій формі і в якому місці залишить відбитки, відомості про себе той чи інший факт, що має юридичне значення. Тому за допомогою норм матеріального права, які регулюють спірне правовідношення, суд встановлює коло юридичних фактів, що відносяться до справи, тобто предмет доказування по справі.

Таким чином, належність доказів визначається наявністю зв'язку між змістом фактичних даних, відомостей про факти і самими фактами, які підлягають встановленню і мають значення для правильного вирішення спору.

Що стосується допустимості доказів, то дисертанткою пропонується закріпити в ст. 34 ГПК загальне правило допустимості доказів, а саме: *“не допускається використання доказів в господарському процесі, отриманих з порушенням вимог чинного законодавства України”*.

В дисертації наголошується, що оцінка доказів – це складова частина судового доказування, яка складається з усвідомлення учасниками результатів безпосереднього сприйняття доказів, що призводить до формулювання висновку про юридично значущі обставини і отримує зовнішній вираз у вигляді процесуальних дій, визначених законом.

Вільна оцінка доказів відповідно до ГПК розкривається в принципах оцінки доказів:

1. суд зобов'язаний оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням;
2. неупередженість судових актів.

Автором досліджуються два критерії оцінки доказів – індивідуальний, тобто передбачений для кожного окремого доказу (належність, допустимість, достовірність), і системний, який застосовується для всієї системи доказів по даній справі – достатність і взаємний зв'язок.

Що стосується оцінки доказів з точки зору їх достатності та взаємного зв'язку, то вона складається із встановлення протиріччя між доказами, усунення сумнівів в істинності висновку, який впливає із всієї сукупності доказової інформації, яка надходить.

Узагальнюючи дії суду на стадії оцінки доказів, дисертантка зазначає, що для прийняття висновку про існування будь-якої обставини господарський суд повинен пройти два послідовних етапи:

1. дослідження явищ матеріального світу, що містять будь-яку інформацію про обставини, які цікавлять суд з точки зору їх здатності адекватно цю інформацію відображати, зберігати і відтворювати;

2. добування інформації безпосередньо з об'єкту дослідження і її якісна оцінка.

У **висновках** за результатами дослідження сформульовано основні теоретичні висновки з теми дисертаційного дослідження, викладено пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України щодо доказування в господарському процесі, зокрема щодо:

- визначення основних етапів розвитку доказового права;
- визначення поняття доказування як діяльності суду та інших учасників процесу;
- визначення елементів доказування як складових, пов'язаних із доказуванням;
- визначення поняття доказування в господарському процесі як логіко-практичної діяльності суду та осіб, що беруть участь у процесі;
- визначення поняття предмету доказування в господарському процесі;
- визначення кола суб'єктів доказування в господарському процесі та з'ясування їх повноважень в процесі доказування по справі;
- визначення поняття та ознак судових доказів;
- визначення видів доказів в господарському процесі;
- визначення поняття письмових доказів в господарському процесі;
- визначення поняття судової експертизи та виявлення її елементів;
- визначення поняття експертизи в господарському процесі;
- визначення критеріїв оцінки доказів у господарському процесі.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бабенко В.В. Деякі питання доказування в сучасному господарському процесі // Вісник Академії адвокатури. - 2005. - № 2. – С. 74-81.
2. Бабенко В.В. Актуальні проблеми доказування в господарському процесі // Вісник господарського судочинства. - 2005. - №2. – С. 186-193.
3. Бабенко В.В. Належність та допустимість доказів в господарському процесі // Вісник Академії адвокатури. - 2006. - № 5. – С. 64-69.
4. Бабенко В.В. Проблеми реалізації принципу змагальності під час доказування в господарському процесі // Україна: шляхами віків: Матеріали міжнародної наукової конференції присвяченої 175 - річчю А. Андрузького. – К.: Вісник Академії праці і соціальних відносин, - 2002р., - № 2, 1 частина, - С. 17-19.
5. Бабенко В.В. Предмет доказування в господарському процесі // Економічні та соціально-правові аспекти розбудови громадянського суспільства в Україні: Матеріали науково-практичної конференції. – К.: Вісник Академії праці і соціальних відносин, - 2002р., - № 4, - С. 60-64.

АНОТАЦІЯ

Бабенко В.В. Доказування в господарському процесі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько - процесуальне право.- Науково дослідний інститут приватного права та підприємництва Академії правових наук України, Київ, 2007.

Дисертація є самостійною, завершеною науковою роботою, комплексним дослідженням теоретичних та практичних аспектів доказування в господарському процесі. На підставі теоретичних здобутків вчених-юристів різних історичних періодів та аналізу чинного законодавства автором досліджуються основні етапи розвитку доказового права, питання поняття та змісту доказування в господарському процесі, визначення предмету доказування в господарському процесі, визначення елементів доказування як складових, пов'язаних із доказуванням, визначення видів доказів в господарському процесі, визначення поняття судової експертизи та виявлення її елементів, визначення критеріїв оцінки доказів у господарському процесі, тощо.

Особливу увагу в роботі приділено дослідженню правового статусу суб'єктів доказування, визначенню їх прав, обов'язків та ролі в процесі доказування по справі, а також правовому режиму засобів доказування в господарському процесі та правил їх застосування.

Значна увага в дисертації приділяється розробці пропозицій щодо удосконалення правового регулювання доказування в господарському процесі. Результатом дослідження стало внесення пропозицій щодо змін і доповнень до чинного законодавства України, виявлення прогалин і колізій в цьому законодавстві та шляхи їх усунення.

Ключові слова: доказування, предмет доказування, суб'єкти доказування, обов'язок доказування, докази, належність доказів, допустимість доказів, оцінка доказів.

АННОТАЦІЯ

Бабенко В.В. Доказывание в хозяйственном процессе. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.04. – хозяйственное право; хозяйственно-процессуальное право.- Научно исследовательский институт частного права и предпринимательства Академии правовых наук Украины, Киев, 2007.

Диссертация является самостоятельной завершённой научной работой, комплексным исследованием теоретических и практических аспектов доказывания в хозяйственном процессе. На основании теоретических достижений ученых-юристов разных исторических периодов и анализа действующего законодательства автором исследуются вопросы понятия и содержания доказывания в хозяйственном процессе, определения предмета доказывания в хозяйственном процессе. Особое внимание в работе уделено исследованию правового статуса субъектов доказывания, определению их прав, обязанностей и роли в процессе доказывания по делу, а также правовому режиму средств доказывания в хозяйственном процессе и правилам их применения.

В результате исследования диссертанткой предлагается определение доказывания в хозяйственном процессе как деятельности хозяйственного суда и лиц, которые участвуют в деле, направленной на установление с помощью судебных доказательств достоверности фактов, от которых зависит разрешение спора между сторонами по существу, то есть фактов, которые составляют предмет доказывания.

Особое внимание в работе уделено субъектам доказывания в хозяйственном процессе. Анализируется их правовое положение, права и обязанности в процессе доказывания по делу. Автором подчеркивается, что хозяйственный суд, как орган правосудия, занимает властное положение. В связи с этим предлагается деление полномочий хозяйственного суда в процессе доказывания на организационные и распорядительные, содержание которых раскрывается в работе.

В работе исследуются средства доказывания в хозяйственном процессе, то есть доказательства. По этому поводу уточняется определение доказательств в хозяйственном процессе как ведомостей о фактах, с помощью которых подтверждается наличие или отсутствие обстоятельств, на которые ссылаются стороны как на основание своих требований и возражений, которые имеют значение для правильного разрешения спора с помощью предусмотренных законом средств доказывания.

Значительное внимание в диссертации отводится разработке предложений по совершенствованию правового регулирования доказывания в хозяйственном процессе. Результатом исследования стало внесение предложений об изменениях и дополнениях к действующему законодательству Украины, а также выявление пробелов и коллизий в этом законодательстве и путей их устранения.

Ключевые слова: доказывание, предмет доказывания, субъекты доказывания, обязанность доказывания, доказательства, относительность доказательств, допустимость доказательств, оценка доказательств.

ANNOTATION

Babenko V.V. Probation in commercial proceeding. - Manuscript.

Dissertation for the scientific title of the candidate of the legal sciences, speciality: 12.00.04. – commercial law, commercial law and procedure.- Scientific Research Institute of private right and enterprise of Academy of legal sciences of Ukraine, Kiev, 2007.

The dissertation is the separate scientific work, the complex research of theoretical and practical aspects of probation in commercial proceeding. Basing on the theoretical achievements of the lawyers from science of the different historical periods and analysis of the actual legislation, the author examines the matters of the terms and the content of term probation in commercial process, the definition of the object of probation in commercial procedure. The important attention is given to the research of the legal status of the subjects of probation, to the definition of their rights, duties and role in the procedure of probation in case, as well as to the legal regime of the instruments of probation in the commercial procedure, of the rules of their application.

As a result of the research, the candidate for the title offers the definition of probation in commercial procedure as of activity of the commercial court and of the persons involved in the case, aimed at establishment by means of judicial proofs of the real facts, being the

key factors for resolution of the dispute between the parties involved in its content, that means the facts forming the subject of probation.

The work grants an important attention to the subjects of probation in commercial proceeding, ie to the proofs. The legal status of the proofs, the rights and obligations during the probation procedure in case are analysed. The author underlines that the commercial court as the institution of justice, has the status of the power. That is why the division of the authorities of the commercial court during the probation procedure is offered to organisational and administrative, they are described in the work.

The work researches the instruments of probation in commercial procedure, ie the proofs. Within this context, the definition of the proofs in commercial procedure is given as of the information about the facts approving the existence or the absence of the circumstances of the reference of the parties as the base of their claims and objections, being important for the correct resolution on the case with the legally provided instruments of probation.

The important place in the dissertation is given to the creation of the remarks related to improvement of the legal regulation of probation in commercial procedure. The result of the research was the introduction of the notes on the alterations and amendments to the actual legislation of Ukraine, the reveal of the gaps and collisions in this legislation and the means of their removal

Keywords: probation, object of probation, subjects of probation, the duty of probation, the proofs, the relativity of the proofs, the application of the proofs, estimation of the proofs.